

УДК 61(092) СКРИЛЬНИКОВ В.Т.

Ю.Г. Писаренко

ВІН ЖИВ ЗАРАДИ ЛЮДЕЙ. ДО 180-РІЧЧЯ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОГО ЗЕМСЬКОГО ЛІКАРЯ В.Т. СКРИЛЬНИКОВА (1837–1898) (частина 2)

Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України
вул. Трьохсвятительська, 4, Київ, 01001, Україна
H.S. Skovoroda Institute of Philosophy NAS of Ukraine
Tryokhsviatitelska str., 4, Kyiv, 01001, Ukraine

Ключові слова: В.Т. Скрильников, бальнеологія, «Тимофієва глина», «Сезонний листок Славянских минеральных вод»

Key words: V.T. Skrylnikov, balneology, "Timofeyev clay", "Seasonal Bulletin of Slaviansk mineral water "

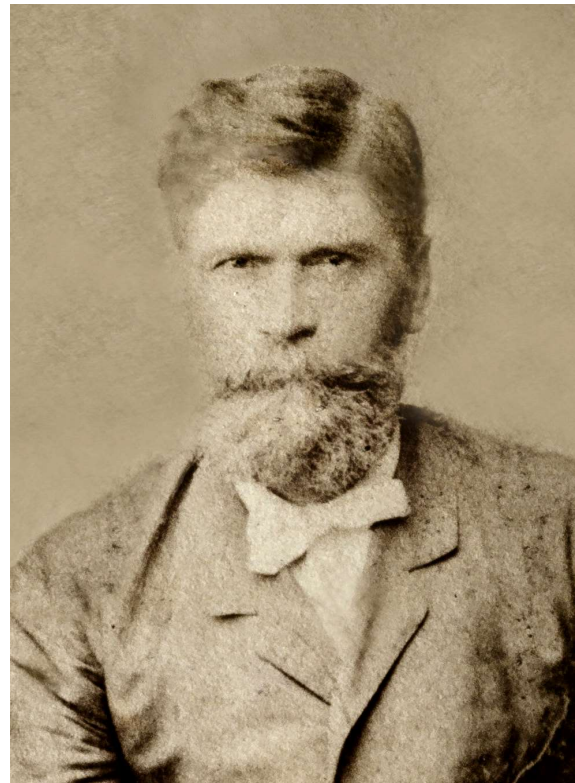
Реферат. Он жил ради людей. К 180-летию екатеринославского земского врача В.Т. Скрыльникова (1837-1898) (часть 2). Писаренко Ю.Г. Вторая часть очерка о земском враче В.Т. Скрыльникове освещает его плодотворную деятельность в области бальнеологии: исследование и популяризацию лечебных свойств т.н. «Тимофеевой глины», издание им «Сезонного Листка Славянских минеральных вод». Описываются также последние годы жизни врача, осложненные болезнью и тяжелыми семейными обстоятельствами. Приводятся благодарные упоминания о нем товарищей-врачей.

Abstract. He lived for the sake of people. To the 180th anniversary of the Ekaterinoslav zemstvo doctor V.T. Skrylnikov (1837-1898) (part 2). Pisarenko Yu.G. The second part of the essay about zemstvo doctor, V.T. Skrylnikov elucidates his fruitful activity in the field of balneology: study and popularization of therapeutic properties of the so-called "Timofeev clay", publication of his "Seasonal Bulletin of Slaviansk mineral water ". We describe recent years of the doctor's life, complicated with the disease and severe family affairs. The grateful memories of his fellow doctors about him are listed.

«Лікар лікує, природа зцілює»¹

Саме так перекладаються слова патріарха медицини Гіппократа, які неодноразово цитує в своїх працях В.Т. Скрильников [23]. Окремим розділом його роботи була бальнеологія, яка тоді переживала активне становлення в російській медицині. В. Скрильников був свідомий того, що великі медичні відкриття, як – от щеплення від віспи або сказу, спиралися на народний досвід та народний інстинкт, на експериментування простих людей з різними природними речовинами з метою лікування [23].

Судячи з заміток у періодичних виданнях, у той час Катеринослав переживав справжній «бум» лікування так званою «Тимофієвою глиною». Вона отримала свою назву від прізвища поміщика Олександра Олександровича Тимофєєва, власника села Спокойствие Верхньодніпровського повіту Катеринославської губернії, в маєтку якого, у так званій *Девладовій балці*, поклади цілющої глини знаходилися [6]. Погосло про лікувальну силу цієї глини пішов з 1874 р., через випадкові зцілення від ревматичних болей робітників, які видобували її для виготовлення цегли та гончарного посуду [23].

Василій Тимофійович Скрильников (1837-1898)

¹ «Medicus curat, natura sanat» .

Згодом відомий своєю гуманністю поміщик Тимофеев почав розсилати лікувальну глину по своєму повіту та усій губернії безкоштовно. З 1882 р. він порекомендував її для лікування дружини відставного доктора А.І. Аскоченського, який поселився в цих краях. Той, особисто пере-свідчившись у лікувальній дієвості Тимофієвої глини, у 1886 р. опублікував результати її хімічного аналізу, проведені в Петербурзі магістром фармації Бремом [23]. Свої висновки д-р Аскоченський узагальнив у монографії *«Алюмино-железистый глей. Глина г. Тимофеева, как новое лекарство против застарелого ревматизма, хронических кожных сыпей и других болезней» (Верхнеднепровск, 1886 и 1887²)* [24]. У свою чергу, на основі 65 випадків застосування цієї глини в Катеринославській Губернській Земській амбулаторній безкоштовній лікарні В. Скрильников зробив висновок, що цілюща Тимофієва глина – *«не безразличное средство и не похожа на многие другие сорта глины, а она обнаруживает в больных организмах людей сильную реакцию, даже при наружном применении ее. Об этом свидетельствуют... разрешение опухолей твердых и мягких, заживление ран и язв при полном обеззараживании их; разрешение внутренних опухолей некоторых железистых органов, понижение температуры тела в больных организмах вообще и в частности, и, быть может, антипаразитозное действие, при лишаевидных страданиях кожи... Словом, сказать – этим средством не следует пренебрегать при клинических и больничных наблюдениях, а геологам и химикам необходимо заняться более тщательным изучением таких глин и источников, какие отысканы случайно в Девладовой балке...»* [23]. За розпорядженням Катеринославської губернської земської управи від 28 червня 1888 р., В.Т. Скрильников відряджався до О.О. Тимофеева для ознайомлення на місці з доцільним застосуванням цілющої глини та з проханням до поміщика про її постачання до Катеринославської безкоштовної лікарні [23]. В.Т. Скрильников присвятив дослідженню лікувальних властивостей Тимофієвої глини дві монографії: *«Лечение глиною. Врачебная экскурсия в «Девладову балку»*, 1889 [23] та *«Наблюдение*

² У статті без підпису, але, безумовно, авторства В. Скрильникова «Тимофеевская глина в Верхнеднепровском уезде» цитується лист зціленого глиною Н. Іконнікова в газеті «Киевлянин», в якому, зокрема, зазначається, що перша монографія д-ра Аскоченського називалася: «Алюминожелезистая глина Тимофеева как верное средство для излечения ревматических, кожных и нервных болезней», а друга: «Прибавление к монографии об алюиножелезистом глее, или глине г. Тимофеева» (Верхнеднепровск, 1887) [26].

над пользованием глиною из Девладовой балки Г. Тимофеева», 1892 [14]. У 1889 р. автор узяв участь у III-му Всеросійському з'їзді лікарів пам'яті М.І. Пирогова в Петербурзі, а також у *«врачебно-гигиенической выставке»*, влаштованій при з'їзді, де особисто представив експонат – *Кремнекисло-залозистый окис алюминию* в чотирьох видах: натуральний, у дрібному порошку, пігулках і карамелі, що значиться в каталозі виставки при фармацевтичному відділі під № 126 серед лікарських народних засобів [24]. Тимофієва глина на виставці привернула до себе увагу представників науки, лікарського персоналу та публіки. Голова Медичної Ради, професор М.Ф. Здекауер і професор Петербурзького університету Д.П. Коновалов, бажаючи особисто пересвідчитися в якості глини, взяли її зразки в різних виглядах для наукового дослідження [23].

Скрильников письмово звернувся до Медичного Департаменту Міністерства Внутрішніх Справ з проханням зробити фармацевтичну оцінку Тимофієвої глини – кремнекисло-залозистого окису алюмінію, як лікарського засобу, та дозволити її в якості офіційного лікувального засобу під наглядом лікарів [23], та отримав таку відповідь: *«рассмотрев ходатайство врача Скрыльникова и принимая в соображение, что он имеет по званию своему полное право применять все известные врачебные средства, Медицинский Совет не встретил препятствия к употреблению «Тимофеевой глины» (кремнекислой окиси алюминия и железа) в формах перечисленных в прошении порошка, пилюль, лепешек и карамелей, и в тех болезнях, в которых он признает это уместным, тем более, что упомянутые вещества не принадлежат к числу сильнодействующих»* [24]. Крім того, В. Скрильников отримав офіційну подяку від покровителя гігієнічної виставки принца Олександра Ольденбургського [24]. За результатами поїздки на III-й Всеросійський з'їзд лікарів, В.Т. Скрильников видав у Катеринославі *«Звіт»* про з'їзд у трьох частинах [24].

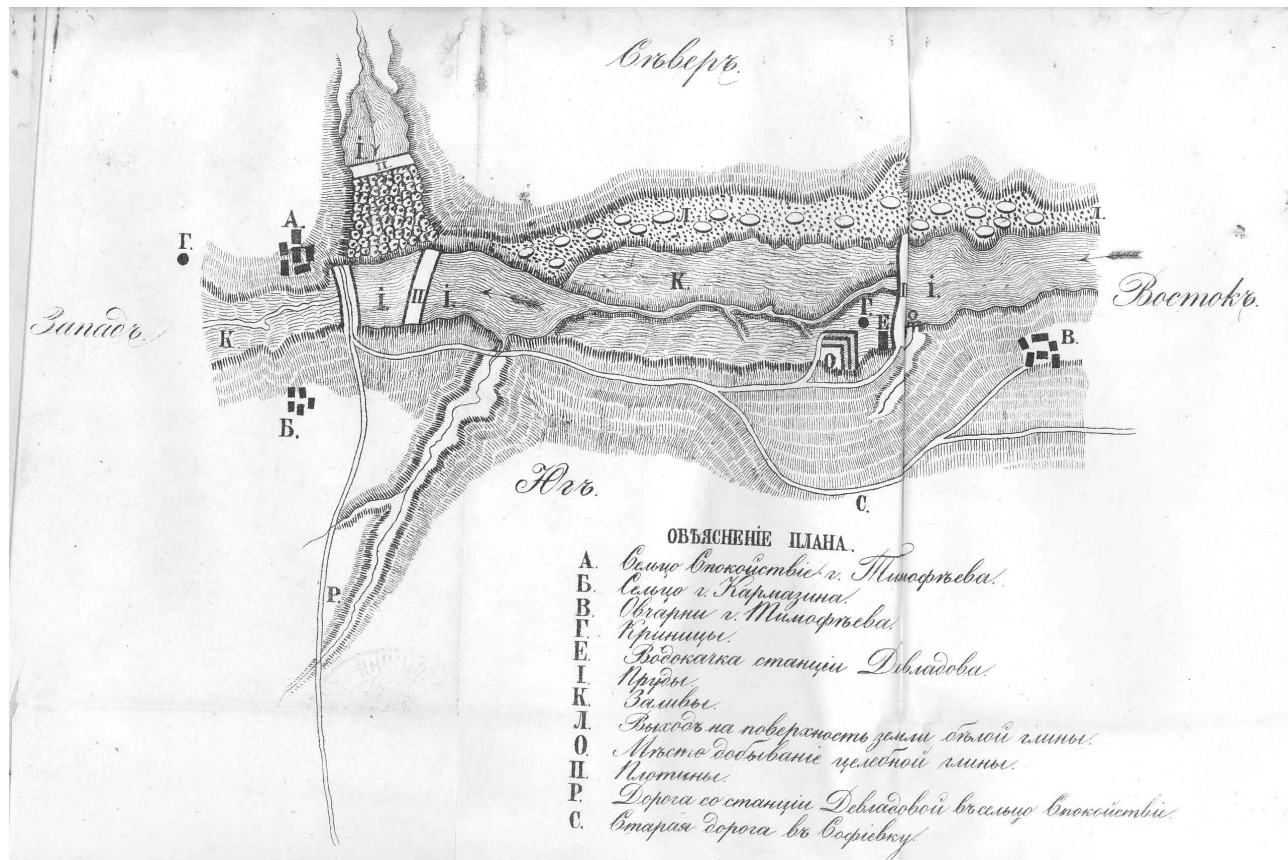
Слов'янські мінеральні води

Зацікавленість В. Скрильникова цілющими природними ресурсами отримала розвиток у дослідженні й популяризації ним Слов'янських мінеральних вод. У *«Катеринославских губернских ведомостях»* за 1888 рік (№№ 48, 54, 56, 57) зустрічаємо кілька його цікавих кореспонденцій зі Слов'янського курорту.

В останній з цих публікацій В. Скрильников, аналізуючи хімічний склад слов'янських озерних

вод, пише про їхній благотворний вплив на різноманітні захворювання: шкіри, кісткової системи, ускладнений кровообіг. Він констатує, що ці води посилюють також обмін речовин, налагоджують роботу кишкового тракту. З

користю застосовується й зовнішнє втирання грязі з *Вейсова озера* в різні зовнішні затвердіння та внутрішні пухлини, малорухливі суглоби тощо [22].

План місцевості "Девладова балка", де видобувалася "Тимофієва глина" (Скрильников В.Т. Лечение глиною. – Екатеринослав, 1889)

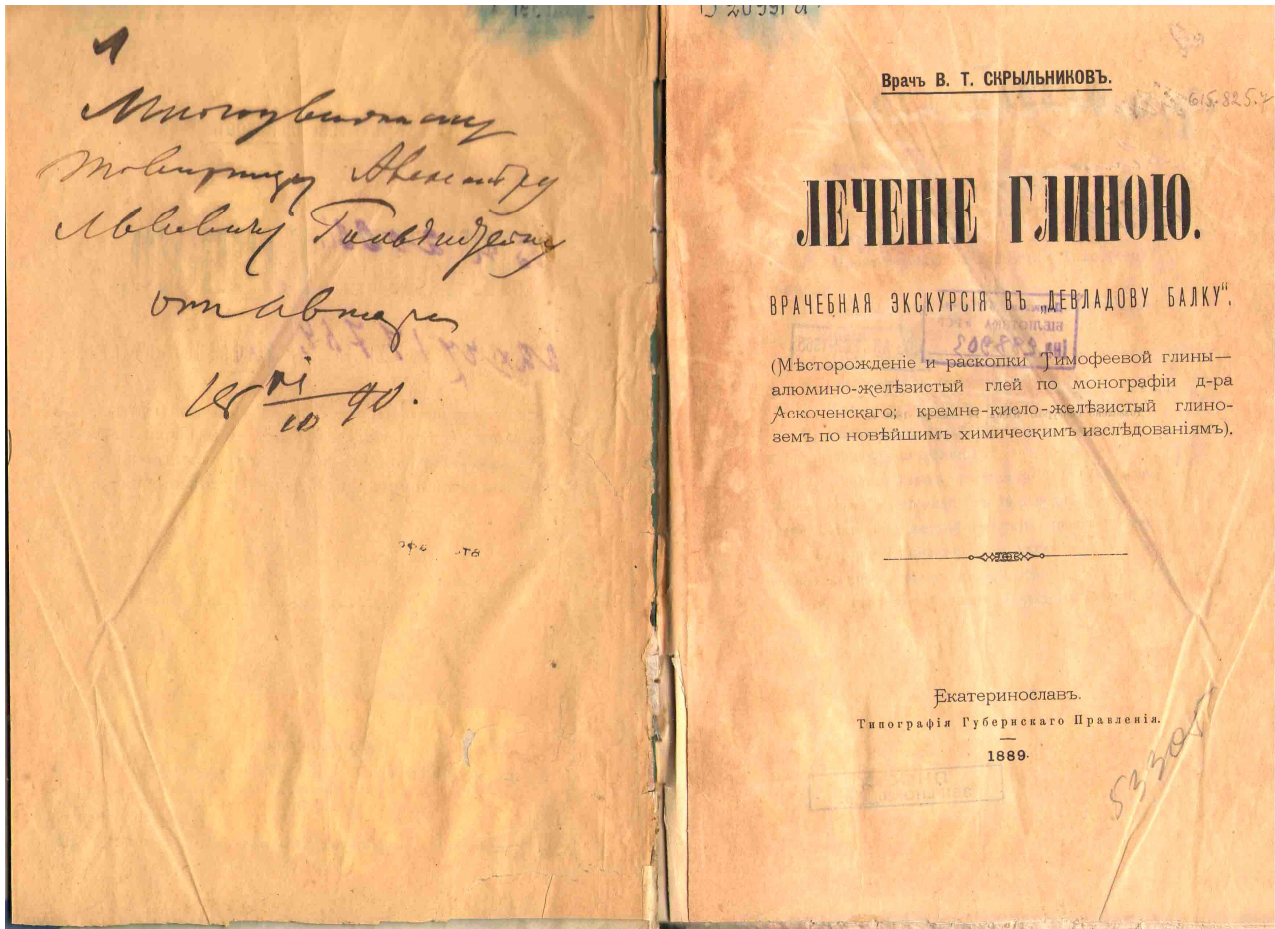
Водночас висновок про відсутність правильного інформування відвідувачів курорту про місцеві лікувальні можливості та внутрішній розпорядок здравниці [22] наштотувнив лікаря-письменника В.Т. Скрильникова на ідею влаштування на *Мінеральних водах* спеціального друкованого органу. З наступного, 1889 р., в якості редактора-видавця, він розпочне випускати в Слов'янську «Сезонный Листок Славянских минеральных вод» і буде очолювати це видання до 1895 р. [12]. Газета виходила впродовж лікувального сезону, з 1 травня по 1 вересня, двічі на тиждень, й мала кілька відділів: «Научный отдел: Описание состава и свойств Славянских вод, болезней, излечиваемых ими; история,

развитие и современное положение местного водолечения, об улучшениях и недостатках в устройстве Славянского курорта, о новых химических исследованиях минеральных вод, о числе больных, о форме болезней, результатах лечения. Метеорологические и Бальнеологические наблюдения.

Общий отдел: Телеграммы Северного Телеграфного Агенства. Объявления о спектаклях.

Справочный отдел: Сообщения Управления вод – медицинские и хозяйственные. Указатель квартир и других сезонных приспособлений. Список проживающих врачей и список больных.

Объявления» [19].

Брошура В.Скрильникова "Лечение глиною" з автографом автора
(Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського, Київ)

У 1897 р. лікар-директор *Слов'янських мінеральних вод* професор *Военно-Медичної академії* С.Д. Костюрін писав, що в 1895 р. міське управління викупило це видання в доктора Скрильникова і передало його управління вод, обравши Костюріна редактором. Останній зазначає: «*Нужно отдать справедливость умению, энергии и настойчивости, с которыми д-р В.Т. Скрыльников и А.В. Мандрикин³ вели в первое время это издание, принесшее немало пользы как благоустройству самого курорта, так и его популяризации*» [12]⁴.

³ А.В. Мандрикін згадується як колишній секретар *Слов'янської Миської Думи*. Він та С. Костюрін взяли участь у *1-й гігієнічній виставці* в С.-Петербурзі 1893 р. з експонатами *Слов'янських мінеральних вод*, за які отримали велику срібну медаль і схвальний відгук [12].

⁴ У бібліографії *Слов'янських мінеральних вод*, що додається до статті С.Д. Костюріна, зазначаються окремі роботи В. Скрильникова: *Скрыльников В.Т. Практическое значение русских курортов вообще и Славянского в особенности // Сезонный листок Славянских минеральных вод за 1889 г. – №№ 19, 20; Його ж. Сравнение Славянского курорта с курортом 10-летней давности // Сезонный листок Славянских минеральных вод за 1894 г. – № 8; Його ж. Климатическое лечение. Санаториумы в России вообще и в окрестностях Славянска в частности // Там же. – №№ 2, 3, 7; Його ж. О курорте // Там же. – № 7.*

Останні роки

У виданій 1894 р. «*Памятной книжке и адрес-календаре Екатеринославской губернии на 1895 год*» В.Т. Скрильников ще значиться в якості лікаря Губернської земської безкоштовної лікарні [15]. Але з матеріалів Звіту про діяльність амбулаторії VII з'їзду земських лікарів і представників земств довідуємося, що в 1895 році, під час хвороби постійного лікаря амбулаторії Скрильникова, 6 місяців його замінював лікар В.М. Лукомський. А з 1 листопада 1896 року, замість Скрильникова, завідувати безкоштовною лікарнею був запрошений лікар К.П. Концевич [21].

Світло на те, що, власне, сталося з В. Скрильниковим, проливають матеріали XXX чергової сесії Катеринославського Губернського Земського зібрання 1895 р., де розглядалося питання про призначення йому пенсії. Гласний М.В. Ларуй, член Катеринославської Губернської Земської Управи та один з катеринославських лікарів, зачитав зворушливу доповідь, яка вичерпно обгрунтовувала право його заслуженого колеги на пенсію: «*Екатеринославскому Губернскому*

Земскому Собранию XXX очередной 1895 года сессии. Губернской Земской Управы Доклад о назначении пенсии доктору Скрыльникову.

Доктор Скрыльников известен почти всем гг. губерньским гласным, благодаря своей долголетней службе земству, и вопрос о назначении ему пенсии едва ли затруднит Собрание; тем не менее, Управа считает своим долгом представить краткий очерк его деятельности. В 1871 году В.Т. Скрыльников поступил на службу Губернскому Земству ординатором Губернской земской больницы, обязанности свои исполнял в высшей степени ревностно; в 1886 году, в виде опыта, был на время командирован заведывать лечебницею Губернского Земства для приходящих больных, ему же поручен был надзор за подкидышами, каковыя обязанности он исполнял до последнего времени; кроме того, долгое время состоял преподавателем фельдшерской школы; последнее время он уже больной, еле двигающийся, все-таки посещал лечебницу и принимал больных; он сжился, сроднился с лечебницею, с больными, и оставить их было для него такой потерей, таким ударом, который немедленно возвратил его, временно откомандированного, опять в Губернскую больницу⁵, но уже не в качестве молодого энергичного ординатора, а еле передвигающегося ноги старика, нуждающегося в самом заботливом и умелом уходе, лечении и участии товарищей. Энергичное лечение и самое деликатное отношение товарищей ко всем его нуждам подняло старика опять на ноги и незадолго до Собрания он из больницы переехал к себе домой. Но вести свое дело он уже не в силах, — как интерес его здоровья, так и интересы лечебницы не позволяют этого. Управа, основываясь на том, что положение о земск. учрежд. не воспрещает Собранию назначать пенсии и пособия не только лицам, служащим земству, но и их родственникам, и, имея в виду разъясняющий указ сената от 20 сентября 1879 г. № 36184, полагала бы возможным назначить доктору Скрыльникову пенсию в размере 600 р. в год, до тех пор, пока устав эмеритальной кассы Екатеринославского губернского земства будет утверждён и касса начнет функционировать. Чтобы не затруднять Собрание вторично вопросом, касающимся лечебницы, Управа имеет честь доложить следующее: доктор Скрыльников заболел в мае месяце 1895 года и с тех пор по настоящее время обязанность его в лечебнице исполняет доктор Лукомский. Управа

⁵ Тобто, очевидно, причиною «удару» Скрыльникова стала пропозиція йому подати у відставку або чутки про такий намір керівництва щодо нього.

полагает, что Губернскому земству неудобно пользоваться безвозмездно чьими бы то ни было услугами, а потому просит разрешения вознаградить доктора Лукомского в размере 359 руб., каковыя и внести в смету будущего года. Председатель Ив. Бурхановский; Члены Управы: П. Голубинин, В. Кисличный, Н. Ларуй» [16]. Після обговорення доповіді зібрання більшістю голосів — 20 проти 5 постановило: затвердити з цього питання висновок управи, призначивши Скрыльникову щорічну пенсію в 600 крб. до запровадження емерітальної каси [16]⁶.

Объ изданіи въ теченіе сезона 1890 года.
популярно-бальнеологической газеты,
подъ названіемъ

„Сезонный Листокъ Славянскихъ Минеральныхъ Водъ.“

(разрѣшенной Д-ру В. Т. Скрыльникову, жи-
тельствующему въ г. Екатеринославѣ, Волос-
славя улицѣ, собств. дѣлѣ).

(2-й годъ изданія).

Научный отдѣлъ. Описаніе состава и свойствъ
Славянскихъ водъ, болѣзней, излѣчиваемыхъ
ими; исторія, развитіе и современное положе-
ніе мѣстнаго водолѣченія, объ улучшеніяхъ и
недостаткахъ въ устройствѣ Славянскаго ку-
рорта, о новыхъ химическихъ изслѣдованіяхъ
минеральныхъ водъ, о числѣ больныхъ, о формѣ
болѣзней, результатахъ лѣченія. Метеорологи-
ческа и Бальнеологическія наблюденія.

Общій отдѣлъ. Телеграммы Сѣвернаго Тело-
графнаго Агентства. Объявленія о спектакляхъ.

Справочный отдѣлъ. Сообщенія Управленія
водъ — медицинскія и хозяйственныя. Указатель
квартиръ и другихъ сезонныхъ приспособленій.
Списокъ проживающихъ врачей и списокъ боль-
ныхъ.

Объявленія.

Срокъ выхода ежегодно въ время лѣчебнаго
сезона, съ 1-го Мая по 1-е Сентября, два ра-
за въ недѣлю, въ г. Славянскѣ, Хар. губ.

Подписная цѣна съ доставкою за
весь сезонъ 2 руб., за мѣсяць 1 руб.

Редакторъ-Издатель В. Скрыльниковъ.

Оголошення про вихід газети В. Скрыльникова
"Сезонный Листок Славянских минеральных вод"
(журнал "Русская медицина", 1890 р.)

Втім, уже в грудні наступного, 1896 р., Ка-
теринославське Губернське Земське Зібрання на

⁶ Проблема справедливого влаштування такої каси — власне, пенсійного фонду для лікарів та інших земських службовців — також обговорювалася В.Скрыльниковим в його публікаціях [25].

своїй XXXI сесії постановило з 1 січня 1897 р. емерітальну касу Катеринославського земства ввести в дію [4]. Тому, виходячи з нових реалій, напередодні чергової сесії В.Т. Скрильников був змушений знову подати до Катеринославської Губернської Земської управи прохання про надання йому пенсії: *«имею честь покорнейше просить Управу ходатайствовать пред Губернским Земским Собранием о зачислении меня пенсионером без взноса вычетов за двадцатипятилетнюю службу мою Губернскому Земству с обязанностями врача при губернской бесплатной амбулатории и для призрения сирот и подкидышей в губернии, содержимых на счет земства. 1896 года, ноября 23 дня. Ординатор губернской больницы статский советник В.Т. Скрыльников»* [18]. Справа в тому, що, згідно з § 16 Статуту каси, особи, які перебували на земській службі до відкриття каси, тепер мали внести встановлену за правилами суму відрахунків від зарплатні, отриманої за всі роки служби [27]. У випадку В. Скрильникова, згідно з його заявою, це мало скласти до 3 тисяч крб. сріблом, яких він виплатити ніяк не міг [18]. Однак згідно з Ухвалою Губернської Земської Управи, *«во внимание к полезной и долголетней службе врача Скрыльникова, Губернская Управа полагала бы возможным удовлетворить настоящее ходатайство его принятием на счет Губернского Земства подлежащего с него взноса в эмеритальную кассу, для предоставления ему права на пенсию»* [18]. Згідно з § 9 Статуту, пенсія земського лікаря становила 800 крб. [24, 16].

Говорячи про діяльність В.Т. Скрильникова, хотілося б звернути увагу на умови, в яких він працював у безкоштовній лікарні. Про них доповідав лікар К.П. Концевич VII-му з'їзду лікарів і представників земств 1897 р.: *«помещение, занимаемое Бесплатной Лечебницей положительно не может быть дальше терпимо, как вследствие своих незначительных размеров, положения своего среди обитаемого двора, а не с улицы, как бы следовало во избежание возможности заражения приходящими больными постоянных обитателей двора, так и вследствие сырости здания, почвенной и стенной, равно и холода зимой, когда температура комнаты держится около 8°R⁷. Потерять здоровье при таких условиях работающим врачам и фельдшеру больше, чем легко»* [21].

Цікаво, що саме на XXXI сесії Катеринославського Губернського Земського Зібрання, де остаточно вирішувалося питання про пенсію

В.Т. Скрильникова, енергійний лікар К. Концевич, який прийняв естафету від Скрильникова як завідувача безкоштовної лікарні, виступив з розгорнутою доповіддю щодо питань організації та програми роботи довгоочікуваного для Катеринославської губернії Санітарного бюро (або *Медицино-статистического отделения Губернской Земской Управы*), запровадженого на попередній, XXX сесії Губернського Земського зібрання 1895р. [5]. За словами доповідача, Губернське Земство своєю постановою про створення бюро викликає до життя зовсім нову галузь медичного життя – санітарну, профілактичну, попереджувальну [3]. У цьому також великою мірою заслуга В. Скрильникова та інших катеринославських лікарів, які це виборювали [25]. Завідувати Санітарним бюро також був запрошений К.П. Концевич [8].

Останні, доступні нам згадування про В.Т. Скрильникова, у зв'язку з медичною діяльністю, пов'язані з його участю в засіданнях *Катеринославського Товариства лікарів* 1896-97 рр. Так, 21 вересня 1896 р. він був присутній на річному засіданні *Товариства*, на якому, зокрема, пролунала вступна промова голови *Товариства* В.В. Липського, в якій він привітав членів *Товариства* з черговою річницею його заснування. На цьому ж засіданні, замість Липського, головою *Товариства лікарів* був обраний І.А. Бутаков [9].

В.Т. Скрильников згадується серед учасників засідань 17 жовтня, 28 листопада та 5 грудня [9]. Засідання 5 грудня було екстремним та було присвячене високій захворюваності віспою в поточному, 1896 р. Під час дискусії В. Скрильников заперечує одному з колег, який висловився, що, буцімто, для поширення хвороби умови місцевості не мають значення: *«В.Т. Скрыльников. Нельзя согласиться с тем, что местность не имеет значения. Зараза бывает там, где грязь, теснота, низкие места, оттуда она и распространяется»* [9]. Нижче, на пропозицію влаштувати пункт віспощеплення при *Лікарні Медичного товариства*, В. Скрильников висловлює, як на нашу думку, слушне зауваження: *«Мне кажется, что несовместимо принимать больных и делать оспопрививание в одном помещении»*, на що К.П. Концевич заперечує: *«Если хорошо дезинфицировать инструменты, то можно в одном месте и принимать больных, и прививать оспу»*. Інший колега, очевидно, сприйняв зауваження В. Скрильникова як цілком вірне: *«Н.Е. Крендовский. Можно прививать оспу в помещении, занятом библиотекой Мед(ицинского) Общ(ества)»* [9].

⁷ 8° за Реомюром = 10° за Цельсієм.

Далі, згідно з протоколом, на пропозицію І.А. Бутакова написати та видати популярну брошуру про віспу, В.Т. Скрильников зауважує: «На это понадобится много времени, гораздо удобнее прочесть популярную лекцию об этой болезни».

Остальные меры – правильный учет детей, подлежащих прививке, по ведомости рождаемости, обязательность вакцинации и ревакцинации городского населения – признаны желательными» [9].

На засіданні 19 грудня 1896 р. В. Скрильникова не було. Але серед присутніх на наступному засіданні Товариства лікарів, 7 травня 1897 р., він згадується [9]. Судячи з опису хвороби В.Т. Скрильникова, він, будучи виснаженим важкою багаторічною працею, ймовірно, переніс інсульт, але повністю зберігав здоровий глузд, що відбилося в його слухних коментарях під час засідань Медичного Товариства.

Згідно з матеріалами Архіву Дніпропетровської області, 17 січня 1897 р. дочка В.Т. Скрильникова Марія, 28-ми років, вийшла заміж за поручика 136-го піхотного Таганрогського полку Петра Петровича Булацеля, 33-х років. Вінчання відбулося в Кафедральному Преображенському соборі м. Катеринослава [2]⁸.

Помер Василій Тимофійович 7 жовтня 1898 р. У нас на руках два повідомлення про це, відтінки яких дещо різняться. Перше – з петербурзької газети «Врач», 1898, № 43, де серед некрологів поміщена згадка про смерть Василя Тимофійовича, передрукована з газети «Приднепровский Край» за 9 жовтня: «5) Василій Тимофеевич Скрильников, родившийся в 1837 году, а звание врача получивший в 1862 г. Покойный много потрудился на пользу Екатеринославского Земства, сперва в качестве ординатора Губернской Больницы, а затем заведывавшего земской лечебницей и делом призрения подкидышей. Покойный принимал живое участие в местных газетах, работал в «Листке Славянских Минеральных Вод» и был учредителем Екатеринославского отдела Общества охранения народного здоровья. Земскую службу В.Т. оставил года за 2 до душевной болезни, сведшей его в могилу¹. Хотя он и прослужил в Земстве несколько менее 25 лет, однако, по особому ходатайству Губернской Управы, Земство выдавало ему пенсию, по 600 р. в год («Приднепровский Край». 9 октября).

¹ Надо думать, что одним из ранних проявлений этой болезни было и донельзя странное ненаучное увлечение покойного «Тимофеевскою глиною», которой он приписывал чуть не чудотворную силу» [25].

⁸ Про чоловіка Марії, Петра Петровича Булацеля (1864-1916), див. докладніше: [20].

Найімовірніше, ознаки «душевної хвороби» міг спричинити другий інсульт. Що ж до уїдливої примітки, то навряд чи вона могла належати комусь з катеринославців, яким добре були відомі цілющі властивості Тимофіївської глини. Найвірогідніше, цей саркастичний коментар зробив безпосередньо редактор «Врача» В.А. Манасейн (з 1894 р. почесний член Катеринославського Медичного товариства [10]), загальновідомий своєю завзятою боротьбою з ненауковими, як йому здавалося, способами лікування [13].

Ще одну згадку про смерть В.Т. Скрильникова зустрічаємо в повідомленні «Екатеринославских Губернских ведомостей» 1898 р. «Заседание Общества екатеринославских врачей»: «15-го октября состоялось заседание Общества екатеринославских врачей. В начале заседания президент Общества И.А. Бутаков сообщил об утрате, понесенной Обществом в лице члена-учредителя В.Т. Скрильникова, скончавшегося 7 октября; 25 последних лет своей деятельности он посвятил г. Екатеринославу, где служил ординатором губернской земской больницы и врачом бесплатной земской амбулаторной лечебницы, а также заведывал призрением подкидышей; состоя членом Общества екатеринославских врачей, он принимал всегда самое горячее и деятельное участие в его делах. Благодаря главным образом его стараниям, у нас был открыт отдел Общества охранения народного здоровья. Покойный много писал и работал и с особенной любовью занимался бальнеологией; в последнее время каждый сезон он направлялся в Славянск, где издавал «Сезонный Листок» Славянских минеральных вод; это был почтенный, достойный уважения всех деятелей, альтруист в полном смысле слова. О нем можно сказать: «он жил не для себя, а для других». Память его была почтена вставанием» [11]. Отже, Василій Тимофійович був правий, коли в одній зі своїх статей писав: «профессия врачебная по статистике сокращает срок жизни почти на половину. Врачи редко доживают полной пенсии в 60 лет» [25].

Складні сімейні обставини

Окрім важких умов праці та повсякчасного вболівання за пацієнтів, був ще один чинник, котрий міг психологічно впливати на Василя Тимофійовича та зрештою сприяти його ранній смерті. Це – душевна хвороба дочки Олени. Про неї дізнаємося з документів XXXVI-ї сесії Катеринославського губерньського Земського зібрання (1-14 грудня 1901 р.), серед яких є «Прошение» Голові Катеринославської Губерньської Земської

Управи⁹ *«опекунши над личностью душевно-больной дочери умершего ординатора Екатеринославской Губернской Земской больницы статского советника Скрыльникова – девицы Елены Васильевны Скрыльниковой, сестры ее – жены поручика (ныне штабс-капитана) Марии Васильевны Булацель, жительствующей в Санкт-Петербурге...»* [17]. 1901 р., отримавши опіку над сестрою, яка перебувала в колонії душевно-хворих губернської земської лікарні безкоштовно ще за життя батька та після його смерті, та взявши її жити до себе до Петербургу, Марія виділила їй окрему кімнату та винайняла доглядальницю. Марія, чоловік якої, військовий, не мав великих статків, не без труднощів добилася для сестри 75 крб. на рік державної пенсії за службу батька та ½ земської пенсії батька (згідно з § 28 Статуту земської емеритальної каси), тобто – 400 крб. Втім земська управа відраховує з цієї суми 843 крб. 79 коп. за перебування Олени в лікарні – суму більшу, ніж дворічне її утримання поза лікарнею, – що й намагалася оскаржити Марія. Губернська Земська Управа прохання Марії відхилила з таким мотивуванням: *«По объяснению г. Булацель выходит, что Губернское Земское Собрание сессии 1896 года постановило, кроме выдачи пенсии врачу Скрыльникову, содержать в больнице безвозмездно его душевно-больную дочь. На самом же деле врач Скрыльников просил Губернское Земство внести за него в земскую эмеритальную кассу за истекшее время его службы известную, требуемую уставом эмеритальной кассы сумму. Ходатайство это было, согласно заключению Губернской Управы, удовлетворено, но о бесплатном помещении душевно-больной Елены Скрыльниковой в земскую больницу ничего не сказано ни в прошении Скрыльникова, ни в заключении Губернской Управы, ни в постановлении Губернского Земского Собрания»* [17]. Наскільки це рішення було правомірним, тепер судити важко. З одного боку, як дізнаємося з доповіді Губернської Земської Управи *«з питання про влаштування колонії для душевно-хворих»* Катеринославському Губернському Земському зібранню XXXI чергової сесії 1896 р.: *«По закону, Губернское земство обязано призрывать всех умалишенных, которые родными, полицией или кем бы то ни было будут доставлены в Губернскую земскую больницу, причем не имеет права взимать за это платы»* [7]. З іншого боку, в *«Земско-медицинском сборнике»* 1893 р., у звіті старшого лікаря І.А. Бугакова зазначається, що з

1890 р. за лікування стаціонарних хворих губернської земської лікарні певні кошти сплачувалися: *«5) за лечение душевно-больных, малоимущих Екатеринославской губернии и соматических больных мещан и чиновников г. Екатеринослава по 7 р. 50 к. в месяц»* [1]. Чи змінювалася ця сума і скільки саме перебувала Олена в лікарні, точно невідомо, тому й щодо справедливості ухвали Земської Управи будь-що сказати складно – *«дела давно минувших дней, преданья старины глубокой»*.

P.S.

У 1899 р., під час засідання Катеринославського медичого товариства, яке відзначало своє 25-річчя, у звіті Товариства за минулий академічний рік (1898-99) з вуст його секретаря Я.Т. Нейштаба пролунали зворушливі слова пам'яті про В. Скрыльникова: *«Василий Тимофеевич был честный, правдивый, беспристрастный товарищ. Он с одинаковой любовью относился к интересам медицинского Общества и охранению здоровья екатеринославского населения. С первого момента своей практической деятельности он старательно занимался санитарно-гигиеническими вопросами, усердно изучал антисанитарные условия г. Екатеринослава, постоянно будировал Общество своими популярными изданиями, статьями в местной прессе и устными рефератами в Медицинском Обществе по гигиене, останавливал внимание каждого на равнодушном отношении лиц, стоявших тогда во главе местных управлений, к необходимому оздоровлению нашего города. <...> В течение его долголетней жизни в г. Екатеринославе среди знакомых шла молва о Василии Тимофеевиче, как о чуде, а между тем, кто близко знал этого человека, тот имел возможность убедиться, что в нем теплилась честная, бескорыстная, искренно любящая человечество душа. Мир праху твоему, добрый товарищ!»* [10]¹⁰.

ПІДСУМОК

Отже, *Василій Тимофійович Скрыльников* (1837–1898) був яскравим представником плеяди катеринославських лікарів 2-ї половини ХІХ ст. Випускник Харківського університету, ординатор Катеринославської Губернської земської лікарні, хірург. Завідувач Губернської земської безкоштовної амбулаторії для малозабезпече-

⁹ У той час ним був М.В. Родзянко.

¹⁰ Сестра-погодок Василя Скрыльникова, Ольга Тимофіївна, попри смерть дев'ятох дітей і чоловіка, все ж не втрачала оптимізму. 1895 р. вона навіть здійснила паломництво до Єрусалиму. Моя прабабуся пережила свого брата на 19 років, пішовши з життя в 1917 році.

них (1886–1896), та, як ми нещодавно з'ясували, її перший стаціонарний лікар (1871). Викладач *фельдшерської школи*. Співзасновник *Катеринославського Товариства лікарів* (1874 р.). Член *Постійної санітарно-виконавчої комісії* міста з дорадчим голосом та перший дільничний санітарний лікар Катеринослава (1879). Ініціатор створення *Катеринославського відділу «Русского Общества охранения народного здравия»* (1894). Член-кореспондент цього товариства. Автор численних ініціатив щодо поліпшення медичного обслуговування населення Катеринослава та санітарного стану міста, які знайшли відображення у багатьох публікаціях на сторінках місцевої та медичної преси. В якості важливого заходу санітарної статистики запропонував видання *«Земського санітарного вісника»*. Розробив проект *санітарно-випробувальної станції* для дослідження життєвих продуктів. За дорученням катеринославського губернського

земства завідував наглядом за підкинутими дітьми та сиротами (з 1889).

В. Скрильников застосовував бальнеологічні методи лікування різних хвороб, зокрема для незаможних верств населення. Досліджував та впроваджував лікування цілющою *Тимофієвою глиною* та добився офіційного дозволу на її використання в якості лікувального засобу. Взяв участь у *III-му Пироговському з'їзді лікарів* 1889 р. та, в якості експонента, у *лікарсько-гігієнічній виставці* при ньому.

Лікар Скрильников був засновником та видавцем популярно-бальнеологічної газети *«Сезонный листок Славянских минеральных вод»* (1889–1895), автором багатьох наукових праць з медицини та гігієни, зокрема низки монографій¹¹.

Ім'я катеринославського земського лікаря, статського радника Василя Тимофійовича Скрильникова назавжди залишиться в історії вітчизняної медицини.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бутаков И.А. Катеринославское губернское земство / И.А. Бутаков // Земско-мед. сб. – Москва, 1893. – Вып. VII. – С. 3-32.

2. Державний архів Дніпропетровської області. – Фонд 193, опис 3, справа 112, аркуші 142 зв. – 143.

3. Докладная записка приглашенного заведывать Катеринославским Губернским Земством Санитарным бюро врача К.П. Концевича // Постановления XXXI очередной сессии Катеринославского Губернского Земского собрания с 4-е по 15-е декабря 1896 года. С приложениями. – Катеринослав, 1897. – С. 1028-1060.

4. Доклад о введении в действие с 1 января 1897 года, утвержденного Г. Товарищем Министра Внутр. Дел устава эмеритальной кассы Катеринославского Земства // Постановления XXXI очередной сессии Катеринославского Губернского Земского собрания с 4 по 15 декабря 1896 года. С приложениями. – Катеринослав, 1897. – С. 436-437.

5. Доклад по вопросам, возбужденным на 6-м Съезде земских врачей Катеринославской губернии 26 мая – 3 июня 1895 года // Постановления XXX очередной сессии Катеринославского Губернского Земского собрания с 4-го по 13-е декабря 1895 года. С приложениями. – Катеринослав, 1896. – С. 828-830.

6. Катеринославские губернские ведомости (далі – ЕГВ). – Катеринослав, 1888. – № 90. – С. 3.

7. Катеринославскому Губернскому Земскому Собранию XXXI очередной 1896 г. сессии. Губернской Земской Управы Доклад по вопросу об устройстве колонии для душевно-больных (К поста-

новлению 7 дек. 1896 г., № 45) // Постановления XXXI очередной сессии Катеринославского Губернского Земского собрания с 4 по 15 декабря 1896 года. С приложениями. – Катеринослав, 1897. – С. 354-362.

8. Заключение Губернской Земской Управы // Постановления XXXI очередной сессии Катеринославского Губернского Земского собрания с 4 по 15 декабря 1896 года. С приложениями. – Катеринослав, 1897. – С. 1060-1063.

9. Записки Катеринославского Медицинского Общества в г. Катеринославе за 1896-97 год. – Катеринослав, 1898.

10. Записки Катеринославского Медицинского Общества в г. Катеринославе. 1899 год / Редакт. секрет. Об-ва Я.Т. Нейштаб. – Катеринослав, 1900.

11. Заседание Общества катеринославских врачей // ЕГВ. – 1898. – № 228, 21 октября. – С. 3.

12. Костюрин С.Д., проф. Г. Славянск и его лечебные средства // Журнал Русского общества охранения народного здравия (далі – ЖРООНЗ). – 1897. – № 6-7. – С. 337-402.

13. Манасеин Вячеслав Авксентьевич // Энциклопедический словарь Ф. Брокгауза и И. Ефрона. – СПб., 1896. – Т. XVIII-а. – С. 523.

14. Новые книги и оттиски, поступившие в редакцию // ЖРООНЗ. – 1893. – № 3. – С. 294-295.

15. Памятная книжка и адрес-календарь Катеринославской губернии на 1895 год. – Катеринослав, 1894.

16. Постановления XXX очередной сессии Катеринославского Губернского Земского собрания с 4-го по 13-е декабря 1895 года. С приложениями. – Катеринослав, 1896.

17. Прошение М.В. Булацель Председателю Катеринославской Губернской Земской Управы //

¹¹ Крім того, В.Т. Скрильников зробив внесок у громадське життя Катеринослава, працюючи на виборних посадах гласного *Катеринославської Миської Думи* (1879) та присяжного засідателя *Окружного суду* (1886).

Приложения к постановлениям Екатеринославского Губернского Земского собрания XXXVI очередной 1901 г. сессии с 1-го по 14-е декабря. – Екатеринослав, 1902. – С. 1290-1295.

18. Прошение В.Т. Скрыльникова // Постановления XXXI очередной сессии Екатеринославского Губернского Земского собрания с 4 по 15 декабря 1896 года. С приложениями. – Екатеринослав, 1897. – С. 1217-1218.

19. Русская медицина. – СПб., 1890. – № 13. – С. 207.

20. Рыхляков В.Н. Род Булацелей. Поколенная роспись / В.Н. Рыхляков. – СПб., 2005.

21. Сведения деятельности Бесплатной Лечебницы при Екатеринославской Губернской Земской Управе. За 1894, 1895 и 1896 гг. // Труды VII съезда земских врачей и представителей земств Екатеринославской губернии (26 сент. – 4 окт. 1897 г.). – Екатеринослав, 1897. – С. 553-560.

22. Скрыльников В.Т. (В.С-в) Славянск // ЕГВ. – 1888. – № 57. – С. 3.

23. Скрыльников В.Т. Лечение глиною. Врачебная экскурсия в «Девладову Балку». (Месторождение и раскопки Тимофеевой глины – алюминио-железистый

глей по монографии д-ра Аскоченского; кремнекисло-железистый глинозем по новейшим химическим исследованиям) / В.Т. Скрыльников. – Екатеринослав, 1889. – 28 с.

24. Скрыльников В.Т. Отчет о третьем Всероссийском съезде русских врачей в С.-Петербурге и врачебно-гигиенической выставке в память Н.И. Пирогова, составленный земским врачом В.Т. Скрыльниковым, в трех частях / В.Т. Скрыльников. – Екатеринослав, 1889. – 54 с.

25. Скрыльников В.Т. Status quo земской медицины Екатеринославля / В.Т. Скрыльников // Русская медицина. – 1892. – № 1. – С. 14-15.

26. Тимофеевская глина в Верхнеднепровском уезде // ЕГВ. – 1888. – № 32. – С. 3-4.

27. Устав Эмеритальной кассы Екатеринославского Земства // Постановления XXXI очередной сессии Екатеринославского Губернского Земского собрания с 4 по 15 декабря 1896 года. С приложениями. – Екатеринослав, 1897. – С. 438-450.

28. Хроника и мелкие известия // Врач (Еженедельная газета, посвященная всем отраслям медицинской науки, общественной и частной гигиене и вопросам врачебного быта). – 1898. – № 43. – С. 1272.

REFERENCES

1. Butakov IA. [Ekaterinoslav provincial district council]. Zemsko-meditsinskiy sbornik. N 7. Moskva, 1893;3-32. Russian.

2. Derzhavniy arhiv Dnipropetrovs'koyi oblasti. Fund 193, inv. 3, file 112: 142 other side; 143. Ukrainian.

3. [Memorandum invited to head the Ekaterinoslav Province Zemstvo sanitary doctor Bureau KP. Kontsevich]. Postanovleniya XXXI ocherednoy sessii Ekaterinoslavskogo Gubernskogo Zemskogo sobraniya s 4-15 dekabrya 1896. Ekaterinoslav, 1897;1028-60. Russian.

4. [The report on the introduction into effect from January 1, 1897, statute emerital cash of Ekaterinoslav Zemstvo]. Postanovleniya XXXI ocherednoy sessii Ekaterinoslavskogo Gubernskogo Zemskogo sobraniya s 4-15 dekabrya 1896. Ekaterinoslav, 1897;436-7. Russian.

5. [Report of the questions raised at the 6th Congress of the Zemstvo physicians Ekaterinoslav province May 26 - June 3, 1895]. Postanovleniya XXXI ocherednoy sessii Ekaterinoslavskogo Gubernskogo Zemskogo sobraniya s 4-13 dekabrya 1895. Ekaterinoslav, 1896;828-30. Russian.

6. Ekaterinoslavskie gubernskie vedomosti. 1888;90:3. Russian.

7. [Ekaterinoslav Zemstvo Assembly XXXI regular 1896 session. Provincial Zemstvo Board report on the issue of colony unit for mentally ill (By decision of 7 December. 1896, number 45)]. Postanovleniya XXXI ocherednoy sessii Ekaterinoslavskogo Gubernskogo Zemskogo sobraniya s 4-15 dekabrya 1896. Ekaterinoslav, 1897;354-62. Russian.

8. [Conclusion Provincial Zemstvo Board]. Postanovleniya XXXI ocherednoy sessii Ekaterinoslavskogo

Gubernskogo Zemskogo sobraniya s 4-15 dekabrya 1896. Ekaterinoslav, 1897;1060-63. Russian.

9. Zapiski Ekaterinoslavskogo Meditsinskogo Obshchestva v g. Ekaterinoslave za 1896-1897. Ekaterinoslav; 1898. Russian.

10. Zapiski Ekaterinoslavskogo Meditsinskogo Obshchestva v g. Ekaterinoslave. 1899. Redakt. sekret. Obshchestva Ya.T. Neyshtab. Ekaterinoslav; 1900. Russian.

11. [The meeting of the Society Ekaterinoslav doctors]. Ekaterinoslavskie gubernskie vedomosti. 1898;228:3. Russian.

12. Kostyurin SD. [C. Slavyansk and remedies]. Zhurnal Russkogo obshchestva ohraneniya narodnogo zdравиya. 1897;6-7:337-402. Russian.

13. [Manasein VA]. Entsiklopedicheskiy slovar' F. Brokgauza i I. Yefrona. Sankt Peterburg. 1896;XVIII-a:523. Russian.

14. [New books and prints, received by the editorial]. Zhurnal Russkogo obshchestva ohraneniya narodnogo zdравиya. 1893;3:294-5. Russian.

15. Pamyatnaya knizhka i adres-kalendar Ekaterinoslavskoy gubernii na 1895 god. Ekaterinoslav; 1894. Russian.

16. Postanovleniya XXX ocherednoy sessii Ekaterinoslavskogo Gubernskogo Zemskogo sobraniya s 4-13 dekabrya 1895. Ekaterinoslav; 1896. Russian.

17. [Petition MV Bulatsel for Chairman Ekaterinoslav Zemstvo Justices]. Prilozheniya k postanovleniyam Ekaterinoslavskogo gubernskogo zemskogo sobraniya 1901. Ekaterinoslav, 1902;1290-5. Russian.

18. [Petition VT Ckrylnikov]. Postanovleniya XXXI ocherednoy sessii Ekaterinoslavskogo Gubernskogo

Zemskogo sobraniya s 4-15 dekabrya 1896. Ekaterinoslav, 1897;1217-8. Russian.

19. Russkaya meditsina. 1890;13:207. Russian.

20. Ryhlyakov VN. [Bulatsel's family. Ahnentafel]. Sankt Peterburg; 2005. Russian.

21. [Details of activities of the Free Treatment facilities at Ekaterinoslav Provincial Zemstvo. During 1894.1895 and 1896]. Trudy VII s'ezda zemskih vrachey i predstaviteley zemstv Ekaterinoslavskoy gubernii (1897). Ekaterinoslav, 1897;553-60. Russian.

22. Skrylnikov VT. [Slavyansk]. Ekaterinoslavskie gubernskie vedomosti. 1888;57:3. Russian.

23. Skrylnikov VT. [Treatment of clay. Medical tour in "Devladovo Balka". (Deposit and excavation Timofeeva Clay - alumino-ferrous Gley on the monograph of Dr. Askochensky; flint-sour-ferrous alumina for the latest Chemical Research)]. Ekaterinoslav; 1889. Russian.

24. Skrylnikov VT. [Report on the third All-Russian Congress of Russian doctors in the St. Petersburg and medical and hygienic exhibition in memory of NI Pirogov, compiled by a country doctor VT Skrylnikov, in three parts]. Ekaterinoslav; 1889. Russian.

25. Skrylnikov VT. [Status quo of zemstvo medicine in Ekaterinoslav]. Russkaya meditsina. 1892;1:14-15. Russian.

26. [Timofeevskaya clay from Verhnedniprovska county]. Ekaterinoslavskie gubernskie vedomosti, 1888;32:3-4. Russian.

27. [Charter of Emerital cash of Ekaterinoslav]. Postanovleniya XXXI ocherednoy sessii Ekaterinoslavskogo Gubernskogo Zemskogo sobraniya s 4-15 dekabrya 1896. Ekaterinoslav, 1897;438-50. Russian.

28. [Chronicle and small news]. Vrach. 1898;43:1272. Russian.

Стаття надійшла до редакції
15.02.2017

